

A DE FACTO AKADÉMIAI SZABADSÁGGAL KAPCSOLATOS TENDENCIÁK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

PETER MAASSEN

University of Oslo, Faculty of Educational Sciences, Oslo, Norvégia

Beérkezett: 2024. május 4., elfogadva: 2024. augusztus 31.

Az akadémiai szabadságot nemcsak a felsőoktatás alapvető értékének és alapelvének tekintik széles körben, hanem a jól működő demokratikus társadalmak előfeltételeként is. Az elmúlt években azonban a különböző érintettek komolyan aggódni kezdtek az akadémiai szabadság helyzetével kapcsolatban az Európai Unióban. Az Európai Parlament ezért 2022-ben elindította az Academic Freedom Monitort, amely éves jelentéseket tesz közzé azzal a céllal, hogy hozzájáruljon az akadémiai szabadság mint európai alapjog védelmének megerősítéséhez. Ebben a tanulmányban bemutatjuk az EP Academic Freedom Monitor tanulmányokban kidolgozott módszertant és elemzési szempontokat, valamint az európai tagállamokban az akadémiai szabadság *de facto* alakulásának főbb tendenciáit.

Kulcsszavak: akadémiai szabadság, intézményi autonómia, Európai Unió, Academic Freedom Monitor

DE FACTO ACADEMIC FREEDOM TRENDS IN THE EUROPEAN UNION

Academic freedom is widely acknowledged both as a fundamental value of present-day higher education and science, and as a prerequisite for well-functioning democratic societies. Yet, in recent years, major concerns about the state of academic freedom in the European Union have been raised by various stakeholders. The European Parliament has therefore launched in 2022 an Academic Freedom Monitor that publishes annual reports aimed at contributing to the strengthening of the protection of academic freedom as a European fundamental right. In this paper we will present the methodology and analytical perspective developed in studies undertaken for the EP's academic freedom monitor and key trends in the *de facto* developments of academic freedom in the European member States.

Keywords: academic freedom, institutional autonomy, European Union, Academic Freedom Monitor

Levelező szerző: Peter Maassen, University of Oslo, Faculty of Educational Sciences, Postboks 1092 Blindern, 0317 Oslo. E-mail: peter.maassen@iped.uio.no

Bevezetés¹

Az akadémiai szabadságot világszerte a felsőoktatás alapvető értékének és alapelvének tekintik, és mint ilyen, a magas színvonalú és hiteles felsőfokú oktatás és tudományos kutatás szükséges feltételének. Miközben az akadémiai szabadság alapvető fontosságát általánosan elismerik, kevésbé van egyetértés abban, hogy miként határozzuk meg az akadémiai szabadságot, hogyan értékeljük és kövessük nyomon annak aktuális helyzetét, és hogyan védjük megfelelően azt a hagyományos és új formákban megjelenő fenyegetésekkel és jogsértésekkel szemben. Az akadémiai szabadság védelmét szolgáló jogi intézkedésekre többnyire egy adott időszakban adott intézményi feltételek között került sor. Így, bár az akadémiai szabadságot hagyományosan érő fenyegetések és jogsértések ellen létezhetnek védelmet nyújtó intézkedések, ezek nem biztos, hogy hatékonyak a körülmények megváltozásakor. Még nagyobb kihívást jelentenek az új fenyegetések, például a közösségi média egyre szélesebb körű használata az oktatók² és a tudományterületek elleni különféle támadásokhoz. Az akadémiai szabadság jelenlegi európai helyzetével kapcsolatos aggodalmak növekvő politikai és tudományos érdeklődéshez vezettek, amit a különböző politikai kezdeményezések és az akadémiai szabadságot figyelő módszerek³ fejlődése is tükröz. Az egyik legjelentősebb globális monitorozó kezdeményezés az Akadémiai Szabadság Index (Academic Freedom Index, AFI). Ez egy rendszeresen publikált globális index, amely évente több mint 2000 ország szakértőinek értékelése alapján méri az akadémiai szabadság helyzetét a világ 179 országában és területén (Kinzelbach–Lindberg–Lott 2024).

E tanulmányban az akadémiai szabadság Európai Unión belüli helyzetére vonatkozó megállapítások az Európai Parlament (EP) számára 2022 óta készített Akadémiai Szabadság Monitor (Academic Freedom Monitor) tanulmányokon alapulnak (Kováts–Rónay 2023; Maassen et al. 2023; Craciun et al. 2024). Az EP Akadémiai Szabadság Monitor elindítását az Európai Parlament Tudomány és Technológia Jövőjével Foglalkozó Testülete (STOA Panel) kezdeményezte. Ez fontos lépést jelent az eredményesebb és alaposabb megközelítések felé, amelyek révén a fejlemények nyomon követhetőek és megvitathatóak az akadémiai szabadság megerősítése és előmozdítása érdekében szükséges európai, nemzeti és intézményi szintű intézkedések az EU-ban. E kezdeményezés kiegészíti az Európai Bizottság Európai Felsőoktatási Térséggel (EHEA) és az Európai Kutatási Térséggel (ERA) kapcsolatos kezdeményezéseit, valamint az Európa Tanács munkáját a felsőoktatás demokratikus küldetésével kapcsolatban.

Az EP Akadémiai Szabadság Monitorja szerint az akadémiai szabadság a legtöbb uniós tagállamban nyomás alatt áll. Bár az akadémiai szabadság alapvető dimenzióit és feltételeit rendszerszinten és strukturálisan csak Magyarországon sértik meg, az akadémiai szabadságot fenyegető veszélyeket egyre gyakrabban azonosítják a többi uniós tagállamban is, amelyek egyszerre több oldalról is érkeznek. Összességében az EU-ban egyre nagyobb aggodalomra ad okot, hogy a hatóságok és

¹ A magyar fordítást Rónay Zoltán és Kováts Gergely készítette. Lektorálta: Kováts Gergely. A nyers fordítás a DeepL szoftver segítségével készült.

² Az „academic” melléknév fordítása magyarra nehézkes. Ez a felsőoktatási és kutatási szférát foglalja magában, ugyanakkor ezt nehéz tömören magyarul visszaadni, hiszen az „akadémiai” szónak magyarul más jelentése van (az MTA-ra utal). Magyarul ezért kontextustól függően „egyetemi”-nek vagy „tudományos”-nak fordítottuk, egyes esetekben meghagytuk az „akadémiai”-t. Kivételt az „academic freedom” kifejezés jelentett, amely maradt „akadémiai szabadság”. Az „academic(s)” főnevet oktatóknak, kutatóknak vagy tudósoknak fordítottuk szintén kontextustól függően. (a fordítók)

³ Az akadémiai szabadság mérésére és értékelésére szolgáló létező módszerek és eljárások áttekintéséről és kritikai értékeléséről lásd Spanghel (2020) tanulmányát, valamint Kováts Gergely és Rónay Zoltán *How academic freedom is monitored? Overview of methods and procedures* című jelentését, amelyet 2023-ban az Európai Parlament STOA Panelje számára készítettek.

a politika indokolatlanul beavatkozik az akadémiai szabadságba, hogy az egyetemek vezetése és menedzsmentje által hozott intézkedések és döntések potenciálisan sértik az akadémiai szabadságot, valamint hogy az egyetemi dolgozók és hallgatók közötti belső konfliktusok és feszültségek is negatív hatást gyakorolnak az akadémiai szabadságra. Ezen túlmenően a legtöbb EU-tagállamban a civil társadalom szereplői részéről is nőtt egyes egyetemi oktatók vagy tudományos csoportok elleni támadások száma, különösen a közösségi médián keresztül, ami szintén komoly veszélyt jelent az akadémiai szabadságra. Emellett számos uniós tagállamban továbbra is kérdéses, hogy a magán-szektor szereplői milyen hatást gyakorolnak az akadémiai szabadságra, és egyre nagyobb aggodalomra ad okot az is, hogy a kormányzati biztonságpolitikák miként befolyásolhatják az akadémiai szabadságot. Ez egybeesik azokkal az aggodalmakkal, hogy az akadémiai szabadságra az európai tudományos életbe való külföldi beavatkozás is fenyegető veszélyt jelent.

Nyilvánvaló, hogy az akadémiai szabadság nem abszolút szabadság, és nem tévesztendő össze a véleménynyilvánítás általános szabadságával sem, amely alapvető jogként minden állampolgárt megillet. Vannak legitim belső és külső korlátok, amelyek tudományos tevékenységekkel kapcsolatos irányelveket, szabályozásokat és keretfeltételeket foglalnak magukban, mint például a szakértői (peer review) értékelés kulcsfontosságú szerepe a tudományos munka érvényességének, jelentőségének és eredetiségének meghatározásában. Emellett az akadémiai szabadság különböző felelősségekkel és kötelezettségekkel jár. Ezek közé tartoznak az egyetem mint intézmény szokásaihoz, a kutatásetikához és a tudományos integritáshoz kapcsolódó kötelezettségek.

A fenti megfontolásokból kiindulva ez a tanulmány a következő kérdéseket tárgyalja:

1. Hogyan értelmezik az akadémiai szabadságot az EP-tanulmányokban?
2. Hogyan értékelték az akadémiai szabadság helyzetét az EU tagállamaiban az EP-tanulmányokban?
3. Melyek az akadémiai szabadsággal kapcsolatos főbb tendenciák az EU-tagállamokban?

Az akadémiai szabadság értelmezései

Az akadémiai szabadság tudományos értelmezései

Az akadémiai szabadságot hagyományosan úgy értelmezik, mint a tudományos hivatás (akadémiai professzió – a ford.) tagjainak biztosított szabadságot (UNESCO, 1997, 2017; AAUP 2015a, 2015b). Újabban az akadémiai szabadságot egyesek úgy is értelmezik, hogy az a felsőoktatási hallgatókra és az adminisztratív személyzetre is kiterjed (EHEA 2020; Vrielink et al. 2010). Az akadémiai szabadság sem a szűkebb, sem a tágabb értelmezés szerint nem légtüres térben létezik, hanem egy meghatározott intézményi környezetben, azaz az egyetemen, vagy általánosabban a felsőoktatási intézményen belül. Az egyéni akadémiai szabadság és az egyetem intézményi környezete közötti kapcsolat kulcsfontosságú, hiszen az intézményi környezet a felelős azon feltételek megteremtéséért és őrzéséért, amelyben az akadémiai szabadság gyakorolható (Beaud 2022: 213). Ez a felelősség érvényesen nem lehet az egyetemen kívül. Ez azt jelenti, hogy az egyetem eszméje értelmetlen az akadémiai szabadság nélkül (Jaspers–Rossman 1961), miközben az egyetemen kívül nincs más olyan tér a társadalomban, ahol az akadémiai szabadságot értelmes módon lehetne gyakorolni.

Ahhoz, hogy az akadémiai szabadság központi helyet foglaljon el az akadémiai életben, nagyban hozzájárult a kutatóegyetemi modell megjelenése Németországban az 1800-as évek elején (Metzger 1978). Különösen a *Lehrfreiheit* (tanítás szabadsága – a ford.) és *Lernfreiheit* (tanulás szabadsága – a ford.) fogalmai emelhetők ki. Ahogyan Beaud (2022: 208) érvel,

„az akadémiai szabadság a Modernitás találmánya, mivel feltételezi a gondolat szabadságát, és így minden olyan igazság elutasítását, amelyet a hatóságok mint a tanulás őrei dogmatikusan előírtak. Más szóval, az akadémiai szabadság elsősorban az igazság keresésének szabadságán alapul, függetlenül minden létező dogmától, és szükségszerűen következik belőle a kutatás szabadsága.”

Általánosan elismert, hogy az akadémiai szabadság alapvető fontosságú a magas színvonalú oktatáshoz és kutatáshoz, mivel egyre jobban képessé teszi a tudósokat és diákokat arra, hogy a társadalmuk számára meghatározó módon teremtsenek és alkalmazzanak tudást. Paul Ricoeur francia filozófus (1969: 13) érvelése szerint ebből a szempontból az akadémiai szabadság pozitívan definiálható, mint a tudósok és a hallgatók tudással kapcsolatos felelőssége.

Andrescu (2009) és Van Alstyne (1975) szerint az akadémiai szabadság deontológiai, erkölcsi és jogi fogalom, amely azt a meggyőződést fejezi ki, hogy a tudósok kutatási szabadsága alapvető fontosságú a felsőoktatás és a kutatás küldetése, valamint a tudományos alapelvek szempontjából. Emellett hangsúlyozzák, hogy a tudósoknak szabadságot kell biztosítani arra, hogy szabadon taníthassanak vagy közölhessenek eszméket vagy tényeket (beleértve azokat is, amelyek külső politikai, gazdasági, kulturális vagy vallási csoportok vagy a hatóságok számára kellemetlenek) anélkül, hogy elnyomástól, állásvesztéstől vagy börtönbüntetéstől kellene tartaniuk. Az akadémiai szabadság hagyományos magja azt a szabadságot foglalja magában, amelyre a tudományos minőségükben – szigorúan tudományos álláspontot képviselő oktatóként és/vagy kutatóként – tevékenykedő tudósoknak van szükségük ahhoz, hogy tudományos munkájukat indokolatlan külső beavatkozás nélkül végezhessék. Lényegében ugyanezre az értelmezésre jut Beaud (2022: 216–217) is, aki szerint az akadémiai szabadság „egy triptichonból áll: a kutatás szabadságából, a tanítás szabadságából és a véleménynyilvánítás szabadságából”.

Az utóbbi időben az akadémiai szabadság értelmezését kiterjesztették az akadémiai szabadság biztosításához szükséges egyéb értékekre és feltételekre is, mint például a tudósok és hallgatók tudományos szakértelmükön vagy tanulmányi területükön kívüli kérdésekben való megnyilvánulásai, az akadémiai személyzet munkafeltételei, a tudományos kíváncsiság követéséhez szükséges pénzügyi szabadság, valamint a megfelelő demokratikus intézményi irányítási struktúrák és gyakorlatok, amelyek lehetővé teszik az akadémiai és intézményi ügyek eredményes önkormányzását (lásd pl. Beiter–Karron–Appiagyei–Atua 2016). Emellett ismét aktuálissá vált az akadémiai szabadság és az intézményi autonómia közötti kapcsolatra vonatkozó kérdés. Az akadémiai szabadság kiterjesztett értelmezéseiben az intézményi autonómiát tekintik a legáltalánosabban az akadémiai szabadság konstitutív elemének (EHEA, 2020: 2). Egyes értelmezésekben azonban az intézményi autonómiát az egyéni akadémiai szabadsággal integrált intézményi és szervezeti dimenzióknak tekintik (Beiter–Karron–Appiagyei–Atua 2016), s nem a közigazgatás jellemzőjeként, vagyis az irányítási felelősségek formális megosztásaként a hatóságok és a felsőoktatási intézmények között. Az Európai Unió Bíróságának alábbi értelmezése például kimondja, hogy „a tudományos élet szabadságának (ti. akadémiai szabadságnak – a ford.) nem kizárólag egyéni dimenziója van – amennyiben e szabadság a véleménynyilvánítás szabadságához, és konkrétan a kutatás területén az információ terjesztésének, a kutatásnak és az így elért eredmények terjesztésének szabadságához kapcsolódik –, hanem intézményi és szervezeti dimenziót is magában foglal, amely ezen intézmények autonómiájában jut kifejeződésre”.⁴

⁴ Az Európai Unió Bíróságának ítélete a C-66/18. sz. Bizottság kontra Magyarország ügyben. Ld. <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=237114&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=13302164>

Ugyanakkor az akadémiai szabadság nem abszolút szabadság, ami azt jelenti, hogy vannak legitím korlátai. Egy példa erre az a keretfeltétel, miszerint egyetlen kormánytól sem várható el, hogy közpénzből finanszírozza az egyetemek, főiskolák és kutatóintézetek tudományos személyzete által végzett összes kutatási tevékenységet. E legitím korlátozások célja és jellege általánosabban fogalmazva a következőképpen határozható meg. Ami a korlátozások célját illeti, elsőként azokat a belső korlátozásokat azonosíthatjuk, amelyeket a tudományos tevékenység saját célja és saját alapvető normái, köztük a kutatási integritás indokolnak. Másodsorban vannak külső korlátozások, vagyis olyanok, amelyeket az az elképzelés indokol, hogy az oktatás és a kutatás kapcsolódik más legitím tevékenységekkel, és az egyes oktatók, kutatók egy nagyobb közösség (a társadalom egésze és az egyetem, főiskola vagy kutatóintézet) részei.

Az alapvető érv amellett, hogy az akadémiai szabadság védelmének felelőssége magának az akadémiai közösségnek a feladata legyen az, hogy ez garantálja leginkább, hogy az akadémiai szabadság elveit minden érdekelt fél tiszteletben tartsa. Ezen túlmenően az akadémiai közösségtől inkább elvárható, mint bármely külső szervtől vagy szereplőtől, hogy közvetlenebbül és hatékonyabban kövessék az akadémiai szabadsággal járó felelősségeket és kötelezettségeket, például a kutatás integritásának tiszteletben tartását.

Akadémiai szabadság és kormányzati reformok

A 20. század második felében Európában és a világ más részein végbement széles körű demokratizálódást követően az akadémiai szabadság viszonylag elvont normából számos társadalomban jogilag elismert és védett elvvé vált. Az akadémiai szabadság kodifikálására akkor került sor, amikor a felsőoktatás még viszonylag kicsi és önálló ágazat volt. Következésképpen a felsőoktatás meglehetősen marginális szakpolitikai terület volt, ami lehetővé tette, hogy az állami hatóságok az önkormányzatiság elve alapján hagyják működni. Ebben a helyzetben az akadémiai szabadság formális *de jure* védelme hozzájárult ahhoz, hogy azt magától értetődőnek tekintsék, mint ami része a felsőoktatás és a társadalom közötti társadalmi szerződésnek (vagy paktumnak) (Gornitzka et al. 2007). Ugyanakkor, miközben a világ legtöbb országában az akadémiai szabadság jogi védelem alatt állt, továbbra is olyan fogalom maradt, amelynek nem volt globálisan elfogadott definíciója. Ráadásul az akadémiai szabadság kivitelezése a gyakorlatban összetett volt, és az akadémiai szabadság *de facto* megvalósulását fenyegető potenciális és valós veszélyek, illetve jogsértések általában kevésbé voltak ismertek.

Kijelenthetjük, hogy az 1945 utáni első évtizedekben az akadémiai szabadság nem keltett nagy figyelmet Európában. Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) akkori tagországaiban általában jogi védelemben részesült, és ezért magától értetődőnek tekintették. Továbbá Nyugat-Európában viszonylag kevés érdeklődés mutatkozott az akadémiai szabadság akkori közép- és kelet-európai (KKE) kommunista államokban meglévő *de facto* hiánya iránt. Ez megváltozott, különösen a felsőoktatás tömegessé válása, a KKE kommunista rendszerek összeomlása és számos KKE ország EU-hoz való csatlakozása, valamint a tudásalapú társadalom fogalmának növekvő politikai és gazdasági térnyerése következtében. Az 1980-as évek óta ezek a fejlemények hozzájárultak ahhoz, hogy a felsőoktatás és a kutatás politikailag fontosabb, ugyanakkor kevésbé különleges tárgykörre vált (Deiaco–Homén–McKelvey 2008: 2; Chou et al. 2017), ami a *de facto* akadémiai szabadságra nehezedő nyomás növekedéséhez vezetett. „Fontosabbá vált”, azaz a felsőoktatás és a kutatás számos európai kormány számára központibb szakpolitikai terület lett. És „kevésbé különleges”, azaz a felsőoktatás és a kutatás elvesztette meglehetősen egyedi, viszonylag védett szakpolitikai státuszát, és egyre inkább úgy kezelték, mint más közszektorokat. Következésképpen a nemzeti felelős ágazati minisztérium és a felsőoktatási intézmények képviselői közötti hagyományos szakpolitikai inter-

akciót fokozatosan felváltotta a többszintű szakpolitikai aréna, ahol számos szereplő alakítja ki a felsőoktatás és a kutatás politikai és társadalmi-gazdasági relevanciájának és hasznosságának növelését célzó szakpolitikai napirendeket (Chou et al. 2017). Ennek eredményeképpen a felsőoktatással és kutatással szembeni politikai és társadalmi-gazdasági elvárások és igények egyértelműbbé és hangsúlyosabbá váltak, és a felsőoktatás és kutatás társadalomban betöltött szerepének politikai értelmezése instrumentálisabbá lett (Olsen 2009).

Az európai országokban az 1980-as évek vége óta bevezetett, akadémiai ágazatot érintő reformok a felsőoktatás és a kutatás más szakpolitikai területekkel való növekvő integrációját tükrözték, miközben a politika arra is összpontosított, hogy a felsőoktatás és a kutatás jobban reagáljon a társadalom igényeire. Ezek a reformok különösen a felsőoktatási intézmények irányítására, szervezésére és finanszírozására összpontosítottak, és kevésbé a felsőoktatás küldetése szempontjából központi jelentőségű olyan alapértékekre és alapelvekre, mint például az akadémiai szabadság. Továbbá kevés komoly vita folyt arról, hogy a felsőoktatással és kutatással kapcsolatos, tisztán külső politikai célok és elvárások iránti elkötelezettség hogyan egyeztethető össze az akadémiai szabadságban is testet öltő akadémiai értékekkel és elvekkel (Olsen–Maassen 2007: 9).

Bár az európai országok között eltérések mutatkoztak a reformok eszközrendszere és végrehajtása terén, az elképzelések mégis hasonló változások megvalósítását célozták. Ezen elképzelések megvalósításában az intézményi autonómia erősítése fontos szakpolitikai szándék volt (Maassen–Gornitzka–Fumasoli 2017; Capano–Jarvis 2020; Capano–Pritoni 2020). A reformmenetrendekben az intézményi autonómiát dominánsan az állami hatóságok és a felsőoktatás közötti hatékony felelősségmegosztás szempontjából értelmezték. Eszerint az egyetemeknek és főiskoláknak nagyobb intézményi autonómiával kellene rendelkezniük, ugyanakkor jobban el kellene számolniuk azzal, hogy hogyan használják fel a megnövekedett autonómiájukat. Ehhez új intézményi irányítási struktúrákra volt szükség, amelyek a stratégiai prioritásokon, valamint a humán erőforrások, az infrastruktúra, a beruházások és az igazgatási eljárások végrehajtásán és irányításán alapulnak. Ennek során az intézményi autonómia elvált az akadémiai szabadságtól. Ahelyett, hogy víziókat mutattak volna be arról, hogy az alapvető értékek és elvek hogyan integrálhatók a hatékonyabb irányítási és szervezeti struktúrákba, az oktatás és a kutatás minőségének értékelésébe és az új finanszírozási megállapodásokba, az intézményi autonómiát a végrehajtó vezetéssel és irányítással, az elszámoltathatósággal, a stratégiai szervezeti aktorsággal (Krücken–Meier 2006), az egyetemek teljesebb szervezetté válásával (Seeber et al. 2015), valamint a finanszírozásért, a hallgatókért, a személyzetért és a hírnévért folytatott növekvő versennyel (Jongbloed–Vossensteyn 2016; Musselin 2005) kapcsolták össze.

A reformok hatásai a megreformált felsőoktatási és tudományos rendszerekben és intézményekben számos aggályt hoztak fokozatosan felszínre az értékek és elvek, köztük az akadémiai szabadság helyzete kapcsán. A reformok hangsúlyt helyeztek a felsőoktatási intézmények teljesítményére és reagálóképességére, az egyetemi vezetés és menedzsment professzionalizálására, valamint az intézményeknek a gazdasági versenyképességhez és innovációhoz való hozzájárulására, újabban pedig a tudás geopolitikai szerepére, amelyek különböző tevékenységeket és vitákat inspiráltak a tudományos közösségekben és tágabb társadalomban. Ezek közé tartoznak a nyilvános nyilatkozatok, az akadémiai közösség nyílt levelei a hatóságokhoz, valamint egyre több tudományos projekt, tanulmány és kiadvány, amelyek az európai országokban az akadémiai szabadságot *de facto* fenyegető veszélyekkel foglalkoznak, ahogyan azt az intézményi vezetők, valamint az oktatók, kutatók és a hallgatók, illetve az őket képviselő szervek értelmezik és tapasztalják. Ezek a nyilatkozatok, levelek, szakpolitikai tájékoztatók és hasonlók több olyan tényezővel foglalkoznak, amelyek az akadémiai szabadságot fenyegető lehetséges veszélyek háttérében állnak, és amelyek a korábbiaknál sokkal összetettebbnek bizonyulnak.

Módszertan és adatforrások

2002 óta két tanulmány készült az EP Academic Freedom Monitor számára a *de facto* akadémiai szabadságról az EU-ban: az első (Maassen et al. 2023) egy mind a 27 uniós tagállamra kiterjedő pilot tanulmány volt, a második pedig a *de facto* akadémiai szabadság trendelemzéséből állt tíz kiválasztott uniós tagállamban (Craciun et al. 2024). Ebben az országokat úgy választották ki, hogy a meglévő akadémiai szabadságindexekben sokféle pozíciót fedjenek le, és hogy az EU-tagállamok változatos csoportját képviseljék (földrajzi elhelyezkedés, régi/új EU-tagok, népességszám).

Az akadémiai szabadság tanulmányozásához különböző adattípusok és források használhatók. Spannagel (2020) öt fő adattípust különböztet meg, amelyek az akadémiai szabadság vizsgálatához rendelkezésre állnak: (1) szakértői értékelések, (2) vélemények és megélt tapasztalatok, (3) eseményadatok, (4) intézményi önértékelések és (5) *de jure* értékelések. Spannagel áttekintése rendkívül fontos az akadémiai szabadsággal foglalkozó minden kutató számára, mind az adattípusok erősségeivel és korlátaival, mind pedig a buktatókkal kapcsolatban, amelyekkel a kutatók saját adatgyűjtésük során szembesülhetnek.

A pilot tanulmányhoz (Maassen et al. 2023) gyűjtött adatok eseményadatoknak tekinthetők. Az adatgyűjtés azonban nem a tényleges akadémiai szabadsággal kapcsolatos eseményekről szóló beszámolókból történt, hanem az akadémiai szabadsággal kapcsolatos vitákról beszámoló újsághírek és a tudományos szakirodalom vizsgálatából. E tanulmányban az eseményadatok használatának előnye azok szemléltető jellege, mivel meglehetősen könnyen érthető, hogy a nyilvános vitákról szóló információkat hogyan gyűjtötték, és mit jelentenek. A másik előny az eseményadatok egyedülálló időszere, mivel az akadémiai szabadságról szóló vitákról általában szinte valós időben számolnak be, és így jelezhetik az akadémiai szabadság gyakorlatban való alakulásával kapcsolatos bizonyos aggodalmak megjelenését. Ezen túlmenően az eseményadatok összeállítása viszonylag egyszerű és költséghatékony.

Az EP számára készülő pilot tanulmányhoz a vizsgálatot az EU tagállamaiban végezték, amelyek szinte mindegyike a világ legjobban teljesítő országai közé tartozik az akadémiai szabadság terén. Ugyanakkor az EU tagállamaiban is vannak aggodalmak az akadémiai szabadsággal kapcsolatos fejleményekkel kapcsolatban, és kétségek merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy az akadémiai szabadság uniós és nemzeti szintű jogi védelme elegendő-e az akadémiai szabadságot fenyegető jelenlegi veszélyek és jogsértések megfelelő kezeléséhez. Mindazonáltal az események adatainak elemzése lehetővé tette a hozzájárulást az EU-tagállamokban az akadémiai szabadság helyzetéről folyó nyilvános viták megértéséhez. Ily módon az EP számára készülő pilot tanulmány kiinduló képet nyújtott az EU tagállamaiban az akadémiai szabadságot fenyegető lehetséges veszélyekről, azok nemzeti szinten való megítéléséről és megvitatásáról, valamint arról, hogy miként lehetne megerősíteni a jogszabályi szintű védelmet.

A trendelemző tanulmányhoz (Craciun, van der Meulen, Elken, Maassen et al. 2024: 109–190) is gyűjtöttek és elemeztek eseményadatokot. A tíz kiválasztott EU-tagállam mindegyikéről olyan országjelentés készült, amely eseményadatokra, a közelmúltbeli nyilvános vitákra, médiaközleményekre és másodlagos szakirodalomelemzésre (desk research) épült. Ezenkívül minden egyes országjelentéshez 2-4 nemzeti szakértőtől kaptak visszajelzést a kutatócsoport megállapításainak megerősítésére, érvényesítésére és kiegészítésére. A megállapításokat a szakértőkből álló tudományos tanács és az érdekelt szervezetekből álló Sounding Board is megvitatta.

A két EP-tanulmány módszertani megközelítése bizonyos kompromisszumokkal járt. A nemzeti viták léte és hangvétele például természetesen kapcsolódik az ország általános kulturális és társadalmi-gazdasági környezetéhez. Az akadémiai szabadsággal kapcsolatos viták mennyiségi „sokasága” ezért nem mutatja az adott országban az akadémiai szabadság általános romlását. A sok

vita előfordulása egészséges légkörre is utalhat, ahol az akadémiai szabadság hatókörét és határait folyamatosan nyílt és konstruktív keretek között vitatják meg, és bizonyos veszélyek megjelenése ellenére fontos biztosítékok és intézkedések védik az akadémiai szabadságot. Hasonlóképpen, az esetek hiánya azt is jelentheti, hogy az akadémiai szabadság esetleges megsértésének kiterít oktatók és kutatók nem látják értelmét a nyilvános vitának, mivel az valószínűleg nem vezetne javuláshoz. Kulcskérdés ezért, hogy miként kezelik az akadémiai szabadságot fenyegető veszélyeket vagy a szabadság megsértését.

Ebből a szempontból hangsúlyozni kell, hogy az EP tanulmányaiban alkalmazott módszertan nem alkalmas arra, hogy átfogó diagnózist állítson fel az akadémiai szabadság valamennyi aspektusáról az EU-ban. A tanulmányoknak azonban nem is ez volt a célja. A módszertan eszközként szolgál a kulcsfontosságú viták és hiányosságok azonosítására, amelyek nagyobb figyelmet érdemelnek. Az uniós tagállamok tendenciáinak feltárásával a tanulmányok áttekintést nyújtottak azokról a területekről, ahol viták folynak, azokról a területekről, ahol konkrét fenyegetéseket vagy jogsértéseket azonosítottak, és arról, hogy az ilyen eseteket hogyan kezelték, és adott esetben hogyan oldották meg, valamint arról, hogy az akadémiai szabadság elveit betartották-e. Ezen túlmenően az incidensek léte sem elhanyagolható, mivel ezek a fenyegetések számos forrására utalnak, és az incidensek alapot adhatnak bizonyos nyomásgyakorlások normalizálására, amelyek később az akadémiai szabadság jelentősebb és tartósabb megsértéséhez vezethetnek.

Az akadémiai szabadság dimenziói

Az EP tanulmányai az akadémiai szabadság *de facto* helyzetéről az EU-ban (Maassen et al. 2023; Craciun, van der Meulen, Elken, Maassen et al. 2024: 109–190) kimutatták, hogy minden EU-tagállamban vannak olyan fejlemények, amelyek az akadémiai szabadság egy vagy több dimenziójával kapcsolatos aggodalmakhoz és/vagy veszélyekhez vezettek. Emellett néhány uniós tagállamban az akadémiai szabadság megsértésére is találtak példákat vagy incidensek formájában, vagy – Magyarország esetében – strukturális (jog)sértések formájában. A két tanulmányban az ezeket az aggodalmakat, fenyegetéseket vagy jogsértéseket okozó tényezőket a következőképpen kategorizálták és határozták meg (Maassen et al. 2023):

1. *Kormányzat és politika*: az a mód, ahogyan a politikai szereplők, azaz az állami hatóságok és szervezetek, valamint az egyes politikusok, például a parlamenti képviselők és pártjaik, befolyásolják vagy befolyásolni akarják az akadémiai szabadság helyzetét országukban oly módon, hogy az indokolatlanul korlátozza az oktatók, kutatók és a hallgatók lehetőségeit az akadémiai szabadság optimális gyakorlására.
2. *Intézményi vezetés és menedzsment*: az a mód, ahogyan a felsőoktatási intézmények vezetése és menedzsmentje úgy befolyásolja vagy akarja befolyásolni az akadémiai szabadságot az adott intézményben, hogy azzal indokolatlanul korlátozza az oktatók, kutatók és a hallgatók lehetőségeit az akadémiai szabadság optimális gyakorlására. Ez a kategória magában foglalja mind a formális egyetemi vezetőket – mint például az elnökök, rektorok, (al)kancellárok és dékánok –, mind az intézményi adminisztratív vezetőket, menedzsereket, továbbá az adminisztratív eljárásokat és rutinokat.
3. *A tudományos közösség*: az a mód, ahogyan az oktatók, kutatók és hallgatók befolyásolják vagy befolyásolni akarják az akadémiai szabadság helyzetét az intézményükben, vagy általában a felsőoktatásban, oly módon, hogy az indokolatlanul korlátozza más oktatók, kutatók és hallgatók lehetőségeit az akadémiai szabadság optimális gyakorlására.
4. *Civil társadalom*: az a mód, ahogyan az egyes állampolgárok vagy állampolgári csoportok befolyásolják vagy befolyásolni akarják az akadémiai szabadság helyzetét országukban (és néha azon túl

- is) oly módon, hogy az indokolatlanul korlátozza az oktatók, kutatók és a hallgatók lehetőségeit az akadémiai szabadság optimális gyakorlására. A közösségi média használata kulcsszerepet játszik ebben a kategóriában.
5. *Magánszektor:* az a mód, ahogyan magáncégek és szervezetek, például alapítványok, befolyásolják vagy befolyásolni akarják az akadémiai szabadság helyzetét az országukban (és néha azon túl is) oly módon, hogy az indokolatlanul korlátozza az oktatók, kutatók és a hallgatók lehetőségeit az akadémiai szabadság optimális gyakorlására. Ez fakadhat a magánfinanszírozásra való erős támaszkodásból, valamint a kutatásra vonatkozó azon feltételekből, amelyek ebből adódhatnak. A jogi és pénzügyi eszközök használata egyaránt kulcsszerepet játszik ebben a kategóriában.
 6. *Biztonságpolitikák:* viszonylag új kérdés, hogy a növekvő geopolitikai feszültségek következtében kialakuló európai és nemzeti szintű biztonsági aggályok és szakpolitikák hogyan befolyásolhatják az akadémiai szabadságot. Itt többek között utalhatunk az Európai Bizottság Kutatási és Fejlesztési Főigazgatóságának munkájára egy olyan digitális platform létrehozásában, amelynek célja az információk központosítása, amely támogatná az európai oktatókat, kutatókat, hallgatókat, felsőoktatási és tudományos intézményeket a külföldi beavatkozással szembeni fellépésben.

Az EU-tagállamokban különbséget tettek az akadémiai szabadságot veszélyeztető hagyományos és új fenyegetések között. A legtöbb országban az akadémiai szabadság jogi védelme nem terjed ki az intézményi vezetéstől és menedzsmenttől vagy magától a tudományos közösségtől eredő belső fenyegetésekre. Azt feltételezték, hogy a tudományos közösség maga is képes gondoskodni az akadémiai szabadság belső védelméről, különösen az intézményi szabályozások és eljárások révén. Az elmúlt évtizedekben azonban a felsőoktatási rendszerek Európa-szerte jelentős reformokon mentek keresztül, amelyek egyrészt megerősítették az intézményi autonómiát, másrészt megváltoztatták az akadémiai szabadság feltételeit. Kifejezetten ezekkel a következményekkel ritkán foglalkoztak az akadémiai szabadság jogi alapjainak kiigazításakor. A reformok célja az volt, hogy több végrehajtó vezetői és irányítási funkciót alakítsanak ki, professzionalizálják az intézményi adminisztrációt, és elvárják a felsőoktatási intézményektől, hogy versenyképes szereplőként működjenek.

Emellett az egyetemeken belüli tudományos viták egyes területeken polarizáltabbá váltak. Míg az eszmei összecsapások a tudományos tevékenység velejárói, és egyáltalán nem baj, hogy ezek igen hevesek is lehetnek, vannak olyan esetek is, amikor a konfliktusok olyan jellegűvé válnak, amelyek lehetetlenné teszik a tudományos vitát, és ily módon az akadémiai szabadság korlátjaivá válhatnak. Ilyen lehet például, amikor bizonyos kutatási témákat vagy előadástémákat tudománytalannak és ezért elfogadhatatlannak bélyegeznek. Miközben jogos az eredmények tudományos érvényességéről vagy akár az egyes területeken uralkodó elképzelésekről vitatkozni, továbbra is fontos, hogy az ilyen konfliktusokat a tudományos közösségen belül, tudományos érvekkel és vitákkal oldják meg.

Továbbá a civil társadalom és a magánszektor akadémiai szabadságra gyakorolt hatásának jellege megváltozott, mivel a tudományos szektor egyre inkább integrálódik a társadalomba, és a magánszektorban a tudományos tudás jelentősége egyre nagyobb a gazdasági termelékenység és az innováció szempontjából. Ebben nagy szerepet játszik, hogy a civil társadalom szereplői a közösségi médiát használják arra, hogy megkérdőjelezzék a tudományos tudás relevanciáját a társadalmi és politikai döntésekben, valamint az, hogy a magáncégek jogi és pénzügyi eszközöket használnak a tudományos tudás termelésének ellenőrzésére és a kritikus tudományos hangok elhallgattatására. Más kontextusban úgy érvelnek, hogy az Egyesült Államokban kialakulóban van egy „tudományellenes” koalíció, amely az akadémiai szabadságra példátlan fenyegetést jelent. Ezt szélsőséges politikusok, gazdag magánszektorbeli szereplők és civil csoportok strukturált együttműködése alkotja, amelynek célja, hogy aláássa a tudomány rendszerének társadalmi pozícióját.

Eredmények: az akadémiai szabadságot fenyegető fő veszélyek az EU-ban

Az alábbiakban rövid áttekintést adunk a két EP-tanulmányban azonosított, az akadémiai szabadságot fenyegető főbb veszélyekről. Ebben az áttekintésben a hangsúly a különböző uniós tagállamokban megfigyelhető általános mintákon van, ahelyett, hogy egy vagy több tagállam konkrét vitáit emelnénk ki.

a) Politikai beavatkozás annak meghatározásába, hogy mely tudományterületek tudományosak és melyek nem

Az akadémiai szabadság alapvető jellemzője, hogy a megvédésének felelőssége a tudomány rendszerén belül kell, hogy nyugodjon. Ebből a szempontból az egyes tudományterületek tudományos vagy nem tudományos jellegének meghatározásába való politikai beavatkozás az akadémiai szabadság központi dimenzióit fenyegető veszélynek tekinthető.

Ennek a fenyegetésnek két általános mintázata van. Az első a kormányzat közvetlen beavatkozásából áll, amely egy vagy több tudományterület tudományos jellegének megkérdőjelezésével, azaz az ezeken a területeken végzett kutatások és oktatási programok megkérdőjelezésével való meg. Ez a beavatkozás nem a kérdéses terület(ek) tudományos eredményességén alapul, hanem a kormány politikai napirendjéhez kapcsolódik. A EP-tanulmányok legegységesebb példája Magyarország, ahol a kormány az akkreditáció ellenére visszavonta a gender studies programok állami elismerését. Emellett az alapkutatási feltételekbe is beavatkozik azáltal, hogy beleszól annak eldöntésébe, hogy mely kutatási pályázatok kapjanak állami finanszírozást, és egyre nehezebbé teszi az adatokhoz való hozzáférést a kormány által ellenőrzött ágazatok – például az egészségügy és a büntetés-végrehajtás – kutatásaihoz. Egy másik eset Románia, ahol a kormány bejelentette az olyan tantervi és tanórán kívüli tevékenységek betiltását, amelyek a társadalmi nemek kritikai elméletén alapulnak. A gendertanulmányok bejelentett tilalma nem valósult meg, mert azt az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte. Ezért a magyarországi helyzettel ellentétben Románia esetében az akadémiai szabadság helyzetével kapcsolatos aggodalmak egyelőre inkább a kormányzati beavatkozás növekvő fenyegetése, mint az akadémiai szabadság strukturális kormányzati megsértése miatt merülnek fel.

A második mintázat egyes, általában nem kormányon lévő politikai pártok azon javaslatára vonatkozik, hogy az akadémiai szabadság védelmének ellenőrzését az akadémia belülről a tudományos szférán kívülre helyezték át. Ezek közé tartozik Belgium, Dánia, Németország, Hollandia és Svédország, ahol a politikai pártok beavatkozását az akadémiai szabadság védelmének belső felelősségébe egy konkrét politikai napirend inspirálja. Dániában például a parlament megvitatott egy javaslatot, amely egy, a „megkérdőjelezhető” kutatások ellenőrzésére szolgáló nemzeti szerv létrehozására irányult, ami azt jelenti, hogy az akadémiai szabadság védelmének felelőssége a tudományos körökből az állami hatóságokhoz került volna. Bár a fenyegetés nem valósult meg, az érintett politikusok jelezték, hogy a jövőben is szükség lehet arra, hogy az akadémiai szabadság védelmének felelősségét a tudományos közösségtől máshová helyezték át.

Ez a veszély megköveteli annak az elvnek a kifejezett és hivatalos elismerését és fokozott védelmét, hogy az akadémiai szabadságot a tudományos közösségnek kell védenie, nem pedig egy e körön kívül elhelyezkedő szervnek vagy ügynökségnek.

b) Az intézményi autonómiát fenyegető kormányzati beavatkozás

Az akadémiai szabadság legtöbb meghatározásában és az akadémiai szabadságról szóló nyilatkozatokban hangsúlyozzák az akadémiai szabadság és az intézményi autonómia közötti közvetlen kapcsolatot. Az intézményi autonómia ebben a kapcsolatban azt a formális mozgásteret jelenti, amelyre a felsőoktatási intézményeknek szükségük van ahhoz, hogy meghozhassák azokat a döntéseket, amelyek szükségesek azon feltételek megteremtéséhez és fenntartásához, amelyek mellett az akadémiai szabadságot a lehető legjobb módon lehet gyakorolni. Az intézményi autonómia nyilvánvalóan nem statikus. Amint azzal a felsőoktatás tudományos szakirodalmá is foglalkozik, az elmúlt évtizedekben az EU tagállamaiban számos, az intézményi autonómia erősítését célzó reformra került sor. Ennek ellenére az országjelentések azt mutatják, hogy az intézményi autonómia szintje sok esetben vitatott kérdés, például olyan új ágazati törvények miatt, amelyek az érvek szerint lehetőséget adnak a kormánynak arra, hogy beavatkozzon az intézményi ügyekbe, például az intézményi vezetők politikai kinevezése vagy egy politikailag ellenőrzött belső vagy külső irányító testület létrehozása révén. A tanulmányunkban Magyarországon – az intézményi ügyekbe való indokolatlan kormányzati beavatkozás következményeként – egyértelműen azonosíthatók az intézményi autonómiával kapcsolatos aggodalmak. De más EU-tagállamokban, például Horvátországban, Dániában, Görögországban, Írországban, Romániában, Szlovákiában és Szlovéniában is aggódnak a kormány és az egyetemek közötti irányítási kapcsolatokban javasolt vagy megvalósult jogi változásoknak az akadémiai szabadságra gyakorolt lehetséges hatásai miatt, amelyek növelik a kormány lehetőségeit az intézményi ügyekbe való beavatkozásra. Ugyanakkor számos esetben a felsőoktatási törvényjavaslatokról folytatott vitákban részt vevő egyes érdekeltek azzal érveltek, hogy a törvényjavaslatot nem az intézményi autonómiára gyakorolt negatív hatása miatt bírálta egy vagy több szereplő, hanem azért, hogy elterelje a figyelmet egy másik kérdésről, például a korrupciós vádokról. Ezek az esetek az akadémiai szabadságot és az intézményi autonómiát fenyegető veszélyekről szóló viták összetettségét mutatják.

E fenyegetés miatt szükség lehet az intézményi autonómia nyomon követésének továbbfejlesztésére, amely nemcsak a *de jure* védelmet és az intézményi menedzsment perspektíváit foglalja magában, hanem annak nyomon követését is, ahogyan az intézményi autonómiát az egyetemen belül az oktatók és a hallgatók érzékelik és használják, vagyis a *de facto* autonómiát, amelyet élő autonómiának (living autonomy) is nevezhetünk (Maassen–Gornitzka–Fumasoli 2017). Azt is mondhatjuk, hogy az élő autonómia az akadémiai szabadság és az intézményi autonómia közötti kapcsolat megfelelő nyomon követésének szükséges összetevője.

c) Az akadémiai szabadságot fenyegető intézményi vezetés és menedzsment

Amint azt a b) pontban jeleztük, az intézményi autonómia az akadémiai szabadság egyik legfontosabb feltétele. Az országjelentések azonban azt mutatják, hogy egyes esetekben az intézményi autonómia erősödését az egyetemen a vezetés és az irányítás végrehajtó jellegű formáinak bevezetése kísérte, ami növekvő aggodalomhoz vezetett azzal kapcsolatban, hogy az új vezetés milyen módon befolyásolja az akadémiai szabadságot az intézményen belül. Ezek az aggodalmak az akadémiai szabadság központi dimenzióit fenyegető veszélyekkel kapcsolatosak, amelyek például indokolatlanul korlátozzák az egyetemi munkatársak akadémiai véleménynyilvánítási szabadságát vagy az akadémiai szabadság feltételeit, például az önkormányzatiság gyakorlatának vagy az akadémiai munkakörülmények megváltoztatásával. Az országjelentésekből kiderül, hogy több országban, köztük Dániában, Franciaországban, Hollandiában és Svédországban is felmerült az aggodalom az intézményi vezetés és menedzsment akadémiai szabadságot fenyegető lehetséges veszélyeivel kapcsolatban. Dániában például sok egyetemi oktató és hallgató azt állítja, hogy a 2003-as egyetemi

autonómiatörvény végrehajtása során kialakult végrehajtó intézményi vezetés felelős az akadémiai szabadságot ért különböző fenyegetésekért és annak (lehetséges) megsértéséért. Ez vonatkozik az önkormányzatiság korlátozására, arra a feltételezésre, hogy egyes intézményekben a véglegesített (tenured) egyetemi alkalmazottak azért veszítették el állásukat, mert kritikusan viszonyultak a vezetéshez, valamint a külső gazdasági és politikai érdekek növekvő befolyásának lehetővé tételéhez.

d) A civil társadalomból eredő, akadémiai szabadságot érő erősödő fenyegetések

A felsőoktatással és kutatással foglalkozó tudományos irodalomban az egyetem és a társadalom közötti hagyományos paktum fontosságát több szempontból is tárgyalták (Gornitzka et al. 2007). Ez a paktum stabilitást biztosított, kölcsönös bizalmon alapult, és mind a társadalom, mind az egyetem viszonylag világos szerepét tartalmazta. Egyesek szerint e paktum elvesztette erejét, és az egyetem és a társadalom egy új, kölcsönösen elfogadható paktumot keres. Eközben az egyetem és a tudomány szerepe a társadalomban már nem olyan vitathatatlan, mint korábban. Ennek egyik következménye, hogy a tudományos szakértelem már nem „automatikusan” legitim, és az egyes oktatókat, kutatókat – különösen a közösségi médián keresztül – támadások érik a tudományos munkájuk miatt. Ez magában foglalja a nyilvános vitákban való részvételüket; egyes politikai programokkal nem egyező tudományos nézőpontok képviselését, például az éghajlatváltozással kapcsolatban; bizonyos politikai, társadalmi vagy kulturális nézőpontok képviselését, például az identitással kapcsolatos kérdésekkel kapcsolatban; valamint a politikai döntéshozatalban felhasználható tudományos ismeretek biztosításában való részvételüket. Ez utóbbi például a Covid-19-világjárványról és a Covid-19-intézkedések bevezetéséről szóló nyilvános vitákban részt vevő tudósokra vonatkozik, akik közül sokakat olyan támadások értek a közösségi médiában, hogy vagy szakértői szerepükből, vagy a Covid-19-hez kapcsolódó tudományos munkától is visszaléptek. Ez történt például Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Finnországban, Németországban, Hollandiában és Svédországban is. A kutatók Covid-19-cel összefüggő zaklatása, valamint a közösségi médiában az ellenük irányuló egyre gyakoribb támadások más példái egyértelműen veszélyeztetik az akadémiai szabadságot.

e) A magánszektorból eredő, akadémiai szabadságot érő erősödő fenyegetések

Az országjelentések egyes esetekben azt mutatják, hogy a magánszektor egyre nagyobb veszélyt jelent az akadémiai szabadságra, például olyan jogi ügyek révén, amelyek célja a „nem kívánt kutatási eredmények” közzétételének vagy a kritikus, tudományosan megalapozott vélemények nyilvános kifejtésének megakadályozása. A magánszektor vállalatai például egyre gyakrabban alkalmaznak ún. SLAPP-pereket (*strategic lawsuits against public participation*, azaz stratégiai perek a nyilvánosság ellen) a kritikát megfogalmazó tudósok ellen. Például Franciaországban már intézkedéseket is javasoltak a SLAPP-perek veszélyének csökkentésére, amelyeket azonban még nem hajtottak végre. Más uniós tagállamokban, például Dániában, Németországban, Máltán és Hollandiában is aggodnak amiatt, hogy a magánszektornak a tudományos kutatás finanszírozásában való növekvő részvétele milyen hatással lesz az akadémiai szabadságra.

f) A akadémiai szabadság feltételeinek veszélyeztetése

A b) pontban említett, az intézményi autonómiát érintő indokolatlan fenyegetéseken túl az EP tanulmányai számos példát mutatnak be az akadémiai szabadság egyéb feltételeinek, azaz az egyetemi önkormányzatiság jellegének és szerepének, az oktatók munkafeltételeinek és működésük

pénzügyi feltételeinek veszélyeztetésére. Például több uniós tagállamban, köztük Ausztriában, Horvátországban, Németországban, Hollandiában és Dániában aggályok merültek fel az egyetemek határozott munkaidejű tudományos munkatársainak akadémiai szabadsága miatt. Ezek az aggodalmak többek között arra vonatkoznak, hogy ezek az alkalmazottak milyen mértékben bírálhatják vezetőségüket anélkül, hogy veszélyeztetnék végleges kinevezésüket vagy általában véve tudományos karrierlehetőségeiket. Végül, számos uniós tagállamban a felsőoktatás és a kutatás állami finanszírozási stratégiáiban és gyakorlatában bekövetkezett változások a kutatás nyílt finanszírozásáról a stratégiai (célzott) finanszírozásra való áttérést jelentik. Ezt az oktatók és kutatók több uniós tagállamban, például Dániában, Észtországban, Finnországban, Szlovákiában, Szlovéniában és Svédországban az akadémiai szabadságot fenyegető veszélynek tekintik.

Megbeszélés

Az akadémiai szabadságot fenyegető potenciális veszélyek különböző dimenzióit vizsgálva meg lehetőségen változatos kép rajzolódik ki az EU tagállamaiban. Az akadémiai szabadság rendszerszintű és strukturális megsértését azonban csak Magyarországon azonosították. Ugyanakkor a tanulmányban vizsgált többi uniós tagállam többségében egyre nagyobb aggodalomra ad okot a *de facto* akadémiai szabadság romlása.

A legtöbb uniós tagállamban aggályok merülnek fel a kormánynak és a politikának az akadémiai szabadságba való indokolatlan beavatkozása miatt. Egyes esetekben ezek az akadémiai szabadság elleni közvetlen támadásokat jelentenek, például bizonyos tudományterületeken a kutatás és/vagy az oktatás állami finanszírozásának megszüntetését politikai-ideológiai érvekre hivatkozva. Más esetekben a beavatkozás közvetettebb, és a tudományos tevékenységek állami finanszírozásának mélyreható megváltoztatásából vagy az egyetemi vezetők kinevezésének befolyásolásából állhat.

Az akadémiai szabadságot fenyegető veszélyek másik lehetséges forrása az intézményi vezetés és menedzsment, amely elvileg felelős az akadémiai szabadság védelméért. Az EP tanulmányai olyan esetekre utalnak, amikor az intézményi vezetés olyan döntéseket hozott, amelyek a stratégiai prioritások és az akadémiai szabadság védelme közötti egyensúly eltolódásához vezettek, ami az utóbbi erőzóját eredményezte. Ezen túlmenően számos példa van a személyzeti politikával kapcsolatos aggasztó tendenciákra, beleértve a véglegesített (tenured) egyetemi oktatók elbocsátását és a határozott időre szóló kinevezésekkel való visszaélést, valamint a vitathatónak ítélt tudományos tevékenységek megtiltását.

Egyes uniós tagállamokban az egyetemi oktatók és hallgatók bizonyos tevékenységei szintén az akadémiai szabadságot fenyegető potenciális veszélynek számítanak. Míg a tudományos viták, feszültségek, nézeteltérések és konfliktusok önmagukban nem jelentenek veszélyt az akadémiai szabadságra, a kutatás, az oktatás vagy a véleménynyilvánítás bizonyos területeinek teljes elhallgattatására irányuló kísérletek az akadémiai szabadság indokolatlan fenyegetését vagy akár megsértését is eredményezhetik.

Ezen túlmenően a legtöbb EU-tagállamban nőtt a civil társadalom szereplői által egyes kutatók vagy tudományos csoportok ellen intézett fenyegetések és támadások száma, különösen a közösségi médián keresztül. A civil csoportok által gyakorolt nyomásnak e formája öncenzúrát eredményezhet, ami komoly veszélyt jelent az akadémiai szabadságra nézve. Emellett a magánsektor szereplőinek az akadémiai szabadságra gyakorolt hatása továbbra is probléma több uniós tagállamban. Ennek egyik kulcseleme a magánfinanszírozás szerepe, különösen a kutatásban. Ahhoz, hogy az EU tagállamaiban a kutatói tevékenységeket az egyre csökkenő állami finanszírozás mellett is fenn lehessen tartani, a kutatóknak nagyobb mértékű finanszírozást kell szereznüik magánforrásokból. Bár ez eredményes együttműködéshez vezethet a tudományos és a magánsektor között, és önmagában

nem jelent problémát, a tanulmány aggasztó eseteket mutat be a magánfinanszírozók indokolatlan beavatkozásáról a megoldandó kutatási problémákba, a létrehozandó eredményekbe és a megengedhető tudományos publikációkba. Ezen túlmenően különböző konfliktusok vannak a magánfinanszírozású tudományos kutatások során létrehozott tudás tulajdonjogával kapcsolatban.

Végezetül, egy újonnan felmerülő kérdés, hogy a nemzetközi együttműködésekkel kapcsolatos biztonsági megfontolások hogyan befolyásolhatják az akadémiai szabadságot. Elismerve az akadémiai szabadságot fenyegető, indokolatlan külföldi beavatkozásból eredő lehetséges veszélyeket, a tudományos közösségben egyre nagyobb az aggodalom, hogy az európai és nemzeti szintű biztonságpolitikák milyen nyomást gyakorolhatnak az akadémiai szabadságra, valamint hogy ezek hogyan korlátozzák a nemzetközi tudományos együttműködések és csereprogramokat.

IRODALOM

- AAUP (2015a) 1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure with 1970 Interpretive Comments. In: *AAUP American Association of University Professors Policy Documents and Reports. 11th edition*. Baltimore, Johns Hopkins University Press. pp. 13–19.
- AAUP (2015b) Association Procedures in Academic Freedom and Tenure Cases. In: *AAUP American Association of University Professors Policy Documents and Reports. 11th edition*. Baltimore, Johns Hopkins University Press. pp. 393–395.
- ANDREESCU, L. (2009) Individual academic freedom and aprofessional acts. *Educational Theory*, Vol. 59. No. 5. pp. 559–578. DOI: 10.1111/j.1741-5446.2009.00338.x.
- BEAUD, O. (2022) Academic Freedom in France: a Concept neglected and liberties under threat. In: I. DE GENNARO, H. HOFMEISTER & R. LÜFTER (eds) *Academic Freedom in the European Context: Legal, Philosophical and Institutional Perspectives*. Palgrave MacMillian. pp. 205–241.
- BEITER, K. D., KARRAN, T. & APPIAGYEI-ATUA, K. (2016) Academic Freedom and Its Protection in the Law of European States Measuring an International Human Right. *European Journal of Comparative Law and Governance*, Vol. 3. No. 3. pp. 254–345.
- CAPANO, G. & JARVIS, D. L. (2020, eds) *Convergence and Diversity in the Governance of Higher Education. Comparative Perspectives*. Cambridge (UK), Cambridge University Press.
- CAPANO, G. & PRITONI, A. (2020, ed.) What really happens in higher education governance? Trajectories of adopted policy instruments in higher education over time in 16 European countries. *Higher Education*, Vol. 80. pp. 989–1010. <https://doi.org/10.1007/s10734-020-00529-y>
- CHOU, M-H., JUNGBLUT, J., RAVINET, P. & VUKASOVIC, M. (2017) Higher education governance and policy: An introduction to multi-issue, multi-level and multi-actor dynamics. *Policy and Society*, Vol. 36. No. 1. pp. 1–15. [dx.doi.org/10.1080/14494035.2017.1287999](https://doi.org/10.1080/14494035.2017.1287999)
- CRACIUN, D., VAN DER MEULEN, B., ELKEN, M., MAASSEN, P., JUNGBLUT, J., MARTINSEN, D. & GRIFFITH, R. (2024) *EP Academic Freedom Monitor 2023*. Directorate-General for Parliamentary Research Services. European Parliament, Luxembourg. <https://op.europa.eu/s/zXOK>
- DEIACO, E., HOMÉN, M. & MCKELVEY, M. (2008) What does it Mean Conceptually that Universities Compete? CESIS Electronic Working Paper Series (Paper No. 139). Stockholm: The Royal Institute of Technology (CESIS). Retrieved from <https://static.sys.kth.se/itm/wp/cesis/cesiswp139.pdf>
- EHEA (2020) *Rome Ministerial Communiqué. Annex I*. Retrieved from http://eha.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_I.pdf
- GORNITZKA, Å., MAASSEN, P., OLSEN, J. P. & STENSAKER, B. (2007) “Europe of Knowledge”. Search for a New Pact. In: P. MAASSEN, AND J. P. OLSEN (eds) *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht, the Netherlands, Springer, pp. 181–214.
- JASPERS, K. & ROSSMAN, K. (1961) *Die Idee der Universität: Für die gegenwärtige Situation entworfen*. Berlin, Springer.

- JONGBLOED, B. & VOSSENSTEYN, H. (2001) Keeping up Performances: An international survey of performance-based funding in higher education. *Journal of Higher Education Policy and Management*, Vol. 23. No. 2. pp. 127–145. <https://doi.org/10.1080/13600800120088625>
- JONGBLOED, B. & VOSSENSTEYN, H. (2016) University funding and student funding: International comparisons. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 32. No. 4. pp. 576–595. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grw029>
- KINZELBACH, K., LINDBERG, S. I. & LOTT, L. (2024) *Academic Freedom Index 2024 Update*. FAU Erlangen-Nürnberg and V-Dem Institute. DOI: 10.25593/open-fau-405
- KOVÁTS, G. & RÓNAY, Z. (2023) *How academic freedom is monitored. Overview of methods and procedures*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740228/EPRS_STU\(2023\)740228_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740228/EPRS_STU(2023)740228_EN.pdf)
- KRÜCKEN, G. & MEIER, F. (2006) Turning the university into an organizational actor. In: G. S. DRORI, J. W. MEYER & H. HWANG (eds) *Globalization and organization: World society and organizational change*. Oxford University Press.
- MAASSEN, P., GORNITZKA, Å. & FUMASOLI, T. (2017) University reform and institutional autonomy: A framework for analysing the living autonomy. *Higher Education Quarterly*, Vol. 71. No. 3. pp. 239–250.
- MAASSEN, P., MARTINSEN, D., ELKEN, M., JUNGBLUT, J. & LACKNER, E. (2023) *State of play of academic freedom in the EU member states – Overview of de facto trends and developments*. European Parliament Publications Office, Luxembourg. <https://data.europa.eu/doi/10.2861/466486>
- METZGER, W. P. (1978) Academic Freedom and Scientific Freedom. *Daedalus*, Vol. 107. No. 2. pp. 93–114.
- MUSSELIN, C. (2005) Change or continuity in higher education governance? Lessons drawn from twenty years of national reforms in European countries. In: I. BLEIKLIE & M. HENKEL (eds) *Governing Knowledge*. Springer. pp. 65–79.
- OLSEN, J. P. (2009) Democratic government, institutional autonomy and the dynamics of change. *West European Politics*, Vol. 32. No. 3. pp. 439–465.
- SEEBER, M., LEPORI, B., MONTAUTI, M., ENDERS, J., DE BOER, H., WEYER, E., BLEIKLIE, I., HOPE, K., MICHELSEN, S., MATHISEN, G. N., FRØLICH, N., SCORDATO, L., STENSAKER, B., WAAGENE, E., DRAGSIC, Z., KRETEK, P., KRÜCKEN, G., MAGALHÃES, A., RIBEIRO, F. M., ... REALE, E. (2015) European Universities as Complete Organizations? Understanding Identity, Hierarchy and Rationality in Public Organizations. *Public Management Review*, Vol. 17. No. 10. pp. 1444–1474. <https://doi.org/10.1080/14719037.2014.943268>
- SPANNAGEL, J. (2020) The perks and Hazards of Data Sources on Academic Freedom: An Inventory. In: K. KINZELBACH (ed.) *Researching Academic Freedom. Guidelines and Sample Case Studies*. FAU University Press. pp. 175–222.
- UNESCO (1997) The ILO/UNESCO Recommendation concerning the Status of Teachers (1966) and The UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-education Teaching Personnel (1997) with a user's guide. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495>
- UNESCO (2017) Recommendation on Science and Scientific Researchers. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618.locale=en>
- VAN ALSTYNE, W. (1975) The Specific Theory of Academic Freedom and the General Issue of Civil Liberty. In: E. PINCOFFS (ed.) *The Concept of Academic Freedom*. pp. 140–156. Austin, University of Texas Press.
- VRIELINK, J., LEMMENS, P., PARMENTIER, S. & the LERU Working Group on Human Rights (2010) *Academic Freedom as a Fundamental Right. Advice Paper*. League of European Research Universities (LERU). <https://www.leru.org/files/Academic-Freedom-as-a-Fundamental-Right-Full-paper.pdf>

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek.